

ДИСКУСИЈА

Војислав СТАНОВЧИЋ:

Подстакнут сам излагањем професора Глушчевића да покренем једно питање. Отвара се једна велика дилема и вероватно он зна чињенице које би олакшале да ту дилему решимо на основу аргумената. Ради се о питањима развоја и о трошковима одржавања политичких држава. Како стоји са чињеницама око тога колико је боље или горе да то у Југославији сви раде заједно, односно да то свако ради за себе. Нормално, претпостављамо да би шест држава коштало више него једна заједничка федеративна. Исто тако, претпостављамо да до бржег економског развитка може лакше доћи у оквирима једне шире привредне целине него у оквирима њених расцепканих делова. Али, какве се све чињенице и подаци могу навести у прилог предње хипотезе, јер се доста оперише са друкчијом хипотезом, тј. да би делови брже напредовали кад би напустили целину. За будуће расправе потребно је извести извесне рачунице. Неки проблеми се потпуно друкчије постављају и решавају у оквиру шире целине него у оквиру делова. На пример, ако се ради о путној и железничкој мрежи, ако се тај проблем решава у Југославији као целини, онда основни правци иду од северозапада према југоистоку, а ако тај проблем решава Хрватска, онда је природно да она планира путеве који ће залеће са севера и северозапада (средњу и западну Европу) повезати са јадранском обалом. За овакве проблеме није толико тешко наћи решења која ће обухватити у границама могућег и једну и другу опцију. Економисти, сигурно, у многим оваквим питањима могу да понуде неке аргументе за или против неких решења. Такве чињенице би требало имати при руци и кад се расправља о појединим уставним решењима. Те анализе би морале бити вишестране, непристрасне и са понуђеним алтернативама уз јасне представе и колико која алтернатива кошта и кога.

Здравко ТОМАЦ:

Импресиониран сам излагањем академика цијењених економиста. Ја ћу говорити као политолог који из другог аспекта анализира исте проблеме. Људи често не поступају у складу са својим интересима. Очито је да економски интереси, ако би их слиједили, захтијевају ефикасну модерну привреду, јединствено тржиште, слободно кретање роба, капитала, заједничку инфраструктуру итд. Међутим, политичари су толико посвађали народе и грађане ове Југославије да су се они почели понашати супротно својим интересима. Нема излаза уколико се нешто не подумме да почнемо једни другима вјеровати. Људи си могу вјеровати ако се не вријеђају, ако један другог поштују итд. Значи, проблем се ипак своди на нужност стварања политичких претпоставки: да би се заједнички интереси могли остварити треба политичка акција свих интелектуалаца, свих демократских снага, да престану те међусобне увреде, вријеђања, сумњичења, оптуживања, окретања народа против народа. Ако то не престане, народи се почињу понашати супротно свом интересу. Као она два Загорца која сву своју имовину потроше око међе и на крају остану и један и други без земље, тако су и сада југословенски народи доведени у ту ситуацију.

Ја ћу најприје покушати одговорити на постављено питање. Мислим да живимо у једном преломном повјесном времену, у коме нестаје цијели један систем вриједности на бази којег смо ми живјели и којем се обичан човјек оријентирао. И да то ствара једну велику могућност манипулирања, злоупотреба, стихије, хаоса, па и сукоба. Људи су дезоријентирани, изгубљени. Друга карактеристика је, мислим, да због дуготрајне кризе која траје у Југославији, па и због распада свега онога око нас што се срушило у задње двије године, да су у Југославији један по један нестајали фактори њене интеграције. При томе није битно каква је та интеграција била и на који начин су ти фактори рјешавали бројне противурјечности код нас у читавој Југославији. Савез комуниста, какав је под био, али је имао одређену функцију, каризматске личности, Социјалистички савез, синдикат, влада или скупштина, све више престају дјеловати као фактор интеграције. Остали су задњи фактори који се још држе, то је у одређеном смислу војска, али је она под страховитим притисцима и превирањима, и ова чудесна влада Анте Марковића, која упркос правила и закона још увијек некако функционира, а по свим критеријумима би морала већ давно пасти. Она функционира више по инерцији.

Нема више друштвене снаге у Југославији, која може рјешавати друштвене противурјечности. Умјесто снага креације, конструкције, на сцену ступају снаге деструкције. Значи, налазимо се у једној повјесној ситуацији у којој баш зато што се не

може креирати, што се не може решавати, онда наступају снаге деструкције. И те снаге деструкције, што је опет логично и нормално, најјаче су кад се обуку у национално рухо. А јаке су и због тога што је пропао концепт Југославије и југославенства на вјеровању комуниста да национално питање је важно, али не и стратешки битно, и да ћемо ми створити један југословенски патриотизам, једно југословенство које ће бити цемент шире заједнице. Када је све то пало, отишло се у другу крајност, експлодирао је тај национални моменат до невиђених размјера. Сада је то наша рaelна ситуација. Они који су жељели остати на власти, или они који желе власт у оваквој ситуацији ипрају на карту национализма. И данас ово што сте говорили, ко год жели на изборима побидити, ако не зајаше на тигра нације и национализма, нема шансе да прође. Према томе, сад постоје националисти и они који у суштини нису националисти, али се праве да су националисти јер на тај начин долазе до власти. Ширење национализма постаје средство за одржавање власти и не само у Југославији, него у свим социјалистичким земљама. Ми смо живјели у колективизму једног типа, ми немамо демократске личности, демократску јавност да би се створио простор да одмах функционира демократија. И умјесто радничко-класног колективизма сад се јавља национални колективизам. И бивши наши чланови СК постају водећи у име нације, и користе исте методе организације и владања као и прије само са далеко погубнијим резултатима и за властити народ и све народе Југославије. С обзиром на ову структуру свог балканског простора, прије двије-три године један афрички функционер на једном састанку рекао је: „Ми у Африци морамо пазити да не дође до балканизације Африке“. Појам балканизације значи да пуно малих народа, међусобно измијешаних никако се не може договорити како да заједно живе јер су у сталним сукобима, као ова моја два Загорца који остају без свога имања, јер се стално свађају. Према томе, овдје се јавља једна повијесна ситуација која је наца реалност и која ће још једно вријеме потрајати. Чак не видим могућности да ми из ње брзо изађемо. Полазећи од те ситуације, као интелектуалац у задње вријеме покушавам дјеловати. То говорим због тога што се са вама слажем да, због такве ситуације, интелектуалци и сви људи демократски оријентирани немају право да шуте и мислим да је то та одговорност свих нас и да морамо почети, ја бих сад рекао међусобно комуницирати, да морамо тражити оне тачке око којих се слажемо, да се морамо супротставити недемократским методама, прије свега у властитим срединама, да морамо покушати конституирати одређену демократску јавност, слободу штампе, комуницирања. Знате нема слободе штампе ни у једној Републици, а Телевизија ствара јавно мњење. Нове власти које су дошле, као и старе, прво су промијениле директоре телевизије и уреднике телевизије, јер по-

знато је да је данас важније ко је директор телевизије, него министар полиције. Према томе, мој апел је био да покушамо тражити неке споне, тим више, што након распада СКЈ, Социјалистичког савеза, Скупштине, која се практично претвара у мјесто политичких борби екстремних снага, сви облици комуникације у Југославији су престали. Кад погледате нове уставе, исти модел је и Србије, Хрватске, Словеније — то су предсједнички, централистички системи, то су неке тенденције које су у нескладу с развојем демократије на западу и ако нам је наравно запад узор за те уставе. И ту проф. Јовичић има право, регионализам, локална самоуправа, децентрализација, то је хит у Европи. Међутим, само је једна ствар са којом се ја не слажем, регионализам не смије бити облик потирања постојања суверених република у Југославији. Према томе, ја сам зато да се и Србија и Хрватска морају регионално организирати. Али, с друге стране морају бити и националне државе да би управо као националне државе могле кренути у процес интеграције у Југославији и у Европи. Национална држава је премала да би рјешавала крупне проблеме а превелика да би рјешавала ситне. Зато се мора, с једне стране, децентрализовати а, с друге стране, интегрирати. Према томе, ако нема правне државе, равноправности грађана, правне сигурности ако нема могућности да сваки грађанин Југославије у сваком дијелу инвестира, онда нема развоја. А тога нема ако нема државе која има могућност да штити таква права, Познато је да право вреди онолико колика је сила која га може заштитити. Без обзира да ли ће Југославија бити федерација, конфедерација или ће се некако другачије звати, ако жели бити модерна држава, ако се жели интегрирати, мора бити правна држава на цијелом свом територију. И све ово што је проф. Становчић говорио, то је претпоставка сваког модерног живота. Све то модерни демократски свијет узима и потпуно се слажем са вама да једно од питања гдје ми у Југославији, бар као интелектуалци, можемо дати одговор, то је тај однос према прошлости. Као што смо до скоро, све што је било прије 1941. ликвидирали као да није постојало, прошлост је почињала са 1941. годином, сад идемо у другу крајност, бар у неким дјеловима. Све што се послје 1941. догађало, сада се брише. Ми у Хрватској имамо страшну политичку борбу с једним екстремним, десним снагама које желе избрисати и овај антифашистички допринос Хрватске и Југославије и сад смо ишли на петицију у цијелој Хрватској да се супротставе брисању трга Жртва фашизма и опште — потцјењивању антифашистичке борбе Хрватске. Према томе, тај однос према нашој прошлости, а у ту прошлост спадају и ове епохалне идеје самоуправљања, не могу се потпуно брисати, морали би рећи шта је то што је било вриједно. Сад у Хрватској иду на укидање мјесне заједнице. Нема

данас модерне државе у свијету која нема развијену локалну самоуправу. Опћине желе свести на једну продужену руку централне државе. Не даје се нити оно што је економски савјет усвојио као нека правила локалне самоуправе. Према томе, жели се створити наново државна привреда. Сад на задњем засиједанју Сабора је подржављено много тога, по хитном поступку. Ми смо формирали и владу у сјени. Све што смо аргументирано предлагали, нити једна једина примједба није усвојена. Владујућа странка се понаша на један класичан начин како се некада Комунистичка партија после рата понашала, подржављена је ИНА, шуме, вјеројатно ће то бити и са жељезницом, електропривредом, ствара се један тип државног власништва, који није тип државног власништва у Западној Европи и Америци. То је власништво којим управља министар и три човјека које ће они поставити и дати им апсолутну власт, укидајући сва права запослених. А та права данас су у Западној Европи знатно већа него што наши устав и закони нуде радницима. То су нека питања на којима се можемо ангажирати. Ово задње питање око ове Декларације. То је била моја идеја. Знао сам да и у Хрватској десне снаге, поготово због ових сукоба око Книнске крајине и других сукоба, спремају на Сабору декларацију о суверености, која би имала двије тачке: да се прогласи сувереност Хрватске и друга, да се не признају савезни закони, осим кад их република ратифицира. Онда смо ишли с том Декларацијом, водећи рачуна камо Југославија иде. Најприје је тешко прошло у мојој властитој партији, онда смо с тим ишли у Сабор, додуше, у нешто измијењеном облику, и с њом ће се ићи, као иницијатива, у Скупштини. Шта је смисао Декларације? Смисао је да утврди нека правила заједничког суживота како би се на миран начин рјешавала југословенска државна криза. Та Декларација, као контра десним снагама, прошла је, чак је и један велики дио из ХДЗ за њу гласао. Она може бити направљена и у другом виду. Оно шта пише у њој, ја сам дао умножити да видите, може бити у другом виду, али је битно да ми у Скупштини Југославије отворимо расправу и кажемо људима у Југославији отворено да се налазимо на ивици грађанског рата. Дајте да отворимо озбиљне расправе. Покушали смо, Рачан и нас неколико из руководства странке, о томе разговарати с новинарима у Београду.

Александар ФИРА:

Налазећи се у положају посматрача са галерије уставне борбе у Југославији данас и користећи и бенефицираност и хендикепираност тог положаја, ја сам, спремајући се за долазак на овај уважени скуп, себи поставио питање на које не знам одго-

вор и жао ми је да кажем да га и после данашњег дана још не знам. Нисмо ли обрнули ствари на главу? Не разговарамо ли од краја уместо од почетка? Можемо ли говорити о томе каква ће бити Југославија, ако не знамо да ли ће је бити? Знам и контра одговор. Од одговора на то каква ће бити зависи и да ли ће је бити. Али, јесмо ли у стању да разрешењу ове апорије додамо неке од рационалних аргумената у време апсолутне владе ирационалних емоција које доминирају југословенском политичком сценом и то, ја бих рекао, без регионалног ограничења. Ја мислим да јесмо и ја мислим да је данашња расправа на неколико тачака била вредна шире пажње од оне која јој је већ до сада указана. Ја ћу, пошто нисам у стању да сутра суделујем у раду, покушати да дам свој скроман прилог у том смислу уз разуме се могућност да будем и накнадно паметан, тј. да „ауторизујући“ додам оно што овог тренутка нисам домислио. Најпре, морам рећи да имам утисак да је до те мере нагрижено појединачно, групно, сталешко, класно и национално поверење, да сам дубоко уверен да би сви најжешћи противници на југословенској политичкој сцени били крајње несрећни кад би им нестала она супротна страна. Ја сам са великим задовољством прочитао једног новинара који је питао шта би забога Срби радили без Хрвата и Хрвати без Срба, јер ја не знам две нације толико блиске које су на тај начин у последње време толико посвађане. Али истовремено сам морао да се замислим над једном другом констатацијом: не ради ли се ту истовремено и о напору за исказивање различитости по сваку цену да би та различитост дала некакво право на већи степен аутономности, на већи степен самосталности. Изгледа да сам у овом случају наишао на нешто мању квадратуру круга од оне којом сам почео ово своје квадратно-кругло размишљање. И онда сам пошто се са уваженим академиком Глушчевићем и ја слажем са тим и ја сећам тога да нема ничег новог под капом небеском, ја сам се сетио неколико анегдота:

1) Најбољи је устав кратак а нејасан — приписују је Наполеону; Наш сигурно није ово прво. Хоће ли ако постане ово прво престати да буде оно друго овог тренутка, нисам сигуран. Јер употребљавамо опште термине постижући изузетно висок степен сагласности на још вишем степену апстракције.

Шта је све правна држава то је добро говорио Становчић. Он, а и ја сам то урадио, је употребио читаву једну серију апстракција о којима мора да постоји бар елементарни концензус. Без тог елементарног концензуса нема никаквог друштва. Треба ваљда да издвојимо једно 5—6 ствари. То не може да уради никакво масовно гласање. То мора да уради свест, савест ове генерације и на та 5—6 питања треба да понуди могућне опције узимајући на себе одијум да ће неке од њих бити погрешне да ће сутрадан или после 50 или 100 година бити оцењиване као вели-

ке заблуде. Најгоре је стање духовне имобилности у коме се сада налази југословенска мисао. Та духовна имобилност трује и нашу уставну расправу.

Ми смо сви свесни тога да ми у високом степену живимо „жваћући“ Монтеѕкјеа па и ауторе раније од њега. На пр. расправе о томе да ли је модел јединства или модел поделе власти природнији или демократскији, не да нису данашње, него нису ни овековне и прошлоковне, него вечне. Ако их будемо наставили да водимо на начин на који се данас односимо према тим категоријама, користећи их као „шпиц“ за политичко постројавање ми сасвим извесно нећемо бити у стању да дођемо до рационалних елемената. Због тога ја пледирам за у извесном смислу, бар од људи који намеравају, а мислим да их је много више таквих него што се чини на први поглед, конструктивно допринесу решавању ове наше уставне кризе, да настојимо да покажемо већи степен не само политичке толеранције, него и духовне толеранције.

Толеранција није просто пристајање да живимо један поред другог, него сарадња. Јер просто пристајање да живимо један поред другог је датост, она постоји чак и кад ратујемо, а толеранција захтева узајамну кооперативност и онда ћемо ваљда бити у стању да и неке заблуде разрешимо.

Велика је заблуда причати о деидеологизацији устава. Ми можемо говорити о одбацивању погрешне идеологије. То има смисла. Ми можемо да причамо о избацивању из устава елемената далеке будућности и у том смислу о деидеологизацији. Само говорити о томе да је Устав деидеологизиран, значи свести га на технички инструменат што он никада није био. Он заправо не може ни бити. Он ће бити увек израз одређеног става према свету, према човеку, према прошлости и будућности. Међутим, због рационалности, ја ипак пледирам за две ствари. Устави из 1974. се са много разлога могу и треба да оптуже за сејање илузија, зато да су се у серији ствари одвојили од стварности и отишли у сфере апстракције, у којима се најлакше комбинује жеља са стварношћу. Због тога дакле, први пледоаје је пледоаје за реалан устав, други пледоаје је Устав лишен казуистике. Али, ово друго је истовремено и опасније. Устав лишен казуистике оставља слободан простор за понашање свих субјеката по њиховој најбољој савести, а ми градиммо Устав односно водимо уставне борбе у раздобљу у коме од тренутка кад мој противник прихвати мој предлог тад почињем да сумњам у његову исправност.

Због тога и завршавам свој патетични дискурс са само једном поруком — нисам за бацање у музеј старина идеје самоуправљања. Нисам због тога што ми се чини да се данас уз оправдану критику илузије о самодејству институционалног механизма тзв. интегралног самоуправљања, илузије о могућности да се добри људи о свему споразумеју, данас одбацује свака могу-

ћност да се држава бар било где субституише нечим што је с о-ну страну државе, што је почетак „царства слободе“. Али сам зато да самоуправљању вратимо његов аутентични смисао, а он је процес ослобођења човека. Њега ипак не може да донесе ни најсавршенија држава, јер и најсавршенија држава „не постоји ради слободе, него ради ограничавања слободе“. Због тога уз дужно уважавање враћања држави на сваком нивоу функција која у друштву пуном противуречности не може нико други него она да врши, било би крајње опасно ако би заборавили општесветску опасност од етатизма, који сасвим сигурно није донео нов квалитет слободе човека.

Бранислав ШОШКИЋ:

У вези са излагањем колеге Фире, хтео бих да кажем да ми изгледа сувише јака тврдња да је сада код нас настао нови, уставно другачији, друштвено-економски систем. Настао је у домену концепције опредељења, међутим, у стварности се *de facto*, скоро ништа није променило. И данас је у Југославији, као и у земљама које су кренуле путем политичког плурализма, друштвена својина доминантна. Код нас она чини 85 посто укупне својине, имовине. Постоји неизбежна тенденција и опредељење ка мешовитој својини, јер без ње нема ефикасности привреде и привређивање. Да су то социјалистичке земље раније схватиле и да су одустале од монопола друштвене својине и политичког монопола (за шта смо се својевремено залагали), ситуација у тим земљама, па и код нас, била би радикално другачија.

Оријентација на мешовиту својину је неизбежна. И то у двоструком погледу. Прво, да се, поред друштвене својине, отвори могућност и широки простор за приватну својину и, друго, да се у оквиру постојећих предузећа са искључиво друштвеном својином отпочне најшири процес да се додатни капитал ствара не само емитовањем обвезница радницима и осталом становништву (нашем и страном) и правним лицима (што је један вид кредитног односа), већ и пре свега емитовањем деоница. То је вид додатне акумулације. Он је изванредно значајан јер поред тога што обезбјеђује додатну акумулацију и могућности бржег привредног развоја, он у исто време делује веома мотивационо.

У вези са питањем које је у реферату колега Лукић поставио у погледу неуспеха социјализма у домену привредног развоја и демократије, хтео бих да кажем да, је на жалост, официјелно, у земљама тзв. реалног социјализма, а и код нас, била прихваћена једна екстремна и неплодотворна, и у економском и у политичком погледу, концепција социјализма. По тој концепцији, социјалистичка привреда би требало да буде малтене са

(перспективном) искључиво друштвеном својином, а у СССР-у и другим земљама и као једна привреда, односно као велико привредно предузеће руковођено из центра, административно, уз одбацивање тржишне привреде као синонима капитализма, а да и не говоримо о политичкој страни те концепције, тј. о диктатури пролетаријата, која се у пракси претворила не само у диктатуру партија него у диктатуру партијских форума и појединаца са свим неизбјежним деформацијама. Излаз може бити само у мењању тих основних фундаменталних опредељења.

Не бих се, наравно, сложио са тврдњом да, уколико се буду усвајали елементи капитализма, наша привреда неће функционисати. Привреда која би прихватила својински плурализам и тржиште у свим његовим видовима, компонентама и категоријама, била би успешна. Погрешно је тржиште и тржишне категорије везивати само за капитализам. Многе од тих категорија настале су пре капитализма, али су се највише развиле у том развијеном индустријском друштву. Не могу административно планирање и државна привреда да надоместе тржиште, мотивационе факторе и економску принуду. Њих је требало уградити у концепцију социјализма. Тим пре, што су у историји социјалистичке мисли постојали и постоје различите много реалније и плодотворније концепције социјализма.

На питање да ли постоји неки други вид социјалистичке привреде који би био ефикасан, ја бих рекао да би то могла да буде привреда (не са државном и овако дефинисаном друштвеном) са доминантно (уже колективном) радничком, радно — деоничарском својином. Таква, *de facto*, претежно задружна својина, задржала би увелико свој самоуправни карактер.

Таква доминантно радно-деоничарска предузећа би требало да емитују додатне деонице (не само обвезнице) осталим физичким и правним лицима. Својина би била мешовита, мада претежно радно-деоничарска.

Што се, пак, тиче процеса преображаја из једнопартијског у вишепартијски систем, њега је, ипак, требало мало мудрије и одговорније водити. Мислим да у вишенационалној заједници, као што је наша, бар у овој првој фази, није требало прихватити формирање изразитих једнонационалних, односно једноконфесионалних политичких партија. Уосталом и неке развијеније земље онемогућавају формирање партија на уско националној и верској основи. Једнонационална могу бити удружења, али не и политичке партије, јер ће оне у нашој вишеетничкој и вишеконфесионалној земљи довести до опасних ситуација.

У погледу самоуправљања и партиципације не би требало стављати знак једнакости, али не треба сада одбацивати самоуправљање као концепт. Земље развијеног Запада све више дају радницима право партиципације, одлучивања. Самоуправљање, пак, као искључиви и интегрални облик нема реалну перспективу, ако хоћемо ефикасну привреду. Самоуправљање ће поп-

римити форму сауправљања. Самоуправљање би се протезало на домен друштвених средстава, на средства позајмљена од наших и страних банака, на средства по основу емитованих обвезница, али и оних деоница (посебних) које дају право управљања и, наравно, на она средства на којима су радници деоничари сувласници.

Што се тиче титулара друштвене својине, треба рећи да ако је друштвена својина заједничка својина датог друштва, тј. становника (пунолетних) дате земље, или републике, покрајине, општине, онда њу треба да штити одговарајући државни орган, односно законодавство, законима, прописима. Грешка је што је, приликом напуштања централизованог начина управљања, занемарено да друштвена својина треба да буде третирана као друштвени капитал, тј. да има своју цену употребе друштвеног капитала, коју би сваки радни колектив коме је та друштвена својина поверена на управљање и коришћење морао да издваја наменски, ако не у централизоване инвестиционе фондове, а оно у просте фондове (у виду амортизације) и проширене репродукције (у виду акумулације).

Антон ВРАТУША:

Ја бих желио да изнесем неке утиске. Јуче је у расправи речено да је федерализам у кризи јер је цијело друштво у кризи. Мени је то прихватљива оцена. Тачно је, наиме, да федерација, односно органи федерације нису нешто одвојено: они су и одраз и израз односа у друштву. Чини ми се да постоји широка сагласност такође око друге констатације према којој је садашњи федерални систем преживео и нико више га не прихваћа таквог какав је, односно помало га руше сви с тим да оптужују друге да су они ти који руше, сами да га бране. Зато сматрам да не бисмо далеко стигли ако бисмо своју расправу ограничили на формално-правна питања да ли федерација, или конфедерација или неки од осам облика о којима је сада искусно говорио друг председавајући. Основно питање су односи у бази друштва, положај човека и, наравно, равноправност народа. Јуче послеподне смо се сконцентрисали управо на та питања и при томе су нам економисти много помогли. То је мене потврдило у оцени да друштвеним проблемима треба приступити интердисциплинарно, ако се хоће сагледати живот и односи у њему у целини. Према томе и код питања о којима овде дискутујемо неопходно је почети са положајем човека у друштву. Због тога мени се чини да би било корисно, ако бисмо се данас још вратили на питања својинских односа и разних облика партиципације, односно самоуправљања као и о слободама и правима човека. Друг Становчић

је јуче импресивно говорио о тим питањима. Он оправдано истиче да је Југославија формално приступила многим међународним конвенцијама из те области, међутим, да се мало од тога остварује. Нешто слично би могло да се каже такође у вези са политичком демократијом и о равноправности народа у нашој вишенародној заједници. У вези с тим је дискутовао такође проф. Трика. Он је навео и неколико аргумената у вези са питањем зашто су се распале неке федерације, односно конфедерације. Његова оцена стоји. Но, ја бих за илустрацију додао још искуство Египта у вези са Насеровим покушајима да створи савез са Сиријом и Јеменом. И један и други савез се распао са великом галамом. Зашто? Јер нису били основани на равноправности народа, него је превладавао египатски хегемонизам у име арапског јединства и братства.

У вези с тим је и друго питање које је било јуче постављено, наиме, зашто они у Југославији који се одлучују за конфедерацију узимају као полазну основу Економску европску заједницу и зашто се опредељују за конфедерацију, кад историја није дала баш добру оцену конфедерацијама. Ја сам покушао себи дати одговор на то питање па бих волео да са вама проверим своје мишљење. Наиме, зашто Европска економска заједница успева, односно зашто се она спомиње као једна оријентација за решавање југословенске кризе. Чини ми се да је суштина у следећем: Прво, Европска економска заједница је настала у савременим условима, она се гради постепено, да би постигла заједничко тржиште са тенденцијом ка јединственом тржишту и циљем да успостави такође једну политички много чвршћу заједницу. Друго, ствараоци ЕЕЗ пошли су од суверених држава и њихових узајамних права и дужности уз велику флексибилност и узајамно поштовање интереса. Наше новине понекад доносе како се, ево, поново нису сложили на састанку министара или председника влада и како су се шефови држава разишли без конкретне одлуке. По мом мишљењу демократски односи могу само тако да се граде. Заједница мора бити способна да остане заједно и кад не успе по одређеном питању с тим да врати проблем на дневни ред кад он сазре за решавање. Само тако могу да успевају вишенационалне заједнице.

А код нас се на свим нивоима чини толико непримереног да и широки слојеви губе поверење у федерацију — федеративно уређење.

С тим у вези ми је било драго кад сам чуо јуче у нашој дискусији, да је немогуће очекивати да ћемо моћи изградити једну стабилну заједницу равноправних народа, ако би фактори те интеграције биле само нације, него да то треба да буде једна цивилизацијска интеграција, полазећи од права и слобода човека од друштвено-економског положаја човека до равноправности народа. Мени је било драго слушати како колега Шуковић инсистира на предности односно на важности економско-техноло-

шког аспекта, ја бих додао само још еколошки аспект, јер једно без другога не може да буде фактор интегрирања.

Још једно бих желио да кажем, наиме, и на седници и ван седнице у међусобним разговорима била је истичана одговорност науке и интелигенције у вези са борбом за боље разумевање на бази чињеница и аргумената са циљем да се изгради једна атмосфера узајамне толеранције и међусобног повјерења. Ја управо тако схваћам одговорност науке и сматрам да је неопходно да се чује глас науке али се слажем и са захтевом који смо чули јуче да само анализа није довољна. Потребне су чињенице за аргументовану расправу и стрпљиво тражење излаза из лавиринта у којем се налазимо. Мене је веома импресионирала једноставна, али много поучна мисао председника Црногорске академије наука и умјетности проф. Вукотића, који нас је позвао да се више окренемо перспективи него ретроспективи. То је тачно. Мислим, да следећи ту препоруку и овај сусрет може да буде добар прилог у том правцу. Било би пожељно да не остане на томе него да се у истом духу настави континуирана комуникација и радно дружење.

Мијат ШУКОВИЋ:

Академик Вратуша је апострофирао мој поглед исказан у реферату. То ме обавезује да се у овој расправи написаној у реферату докомплетирам са још неколико сазнања и становишта. Данас има више основа да говорим на линији написаног у реферату. Ово зато што је на овом скупу, у расправи, нарочито у излагањима академика Димитрова и проф. Трнке, исказано доста аргумената у прилог становишта које сам изложио у свом реферату.

Има разлога за научну расправу о моделима: федерација — конфедерација. Има разлога за доказивање да федерација има предност над конфедерацијом. Има разлога да се указује на препреке успостављању конфедерације.

Било би бесмислено оспоравати корисност научне расправе о тим темама.

Међутим, расправе које се на то сведу, уносе ригидну статичност у начин размишљања и у садржај тих појмова. Статичност која окамењава моделе и концепте из прошлости.

Југословенска стварност је толико противречна и динамична да расправа са приступом: или федерација или конфедерација, без обзира колико је она оправдана и научно фундирана, не може допринијети да се сада нађу рјешења за излазак из југословенске уставне кризе.

Није то само због чињенице што се уноси статистика у расправу и што се занемарује значајан дио реалног живота, него и због тога што је у садашњој југословенској друштвеној ситуацији расправа, којој смјер и тон даје тако оштро постављање дилема, инструментализована у дневно-политичке сврхе. Она је инструментализована у толикој мјери да су оба елемента те алтернативе претворена или коришћена, користе се и претварају се, у средство политичке борбе за конфронтирање, до искључивости, двије супротстављене политичке оријентације.

Зато расправе којима даје смјер: или једно или друго, не могу довести до употребљивих рјешења која су у овом моменту нужнија од теоријског доказивања што има предност.

Имајући то у виду, залажем се за другачији приступ који може бити дјелотворнији од овог, за приступ који ће полазити од цјелине конкретне југословенске стварности — економске, технолошке, културне, политичке, мисаоно-теоријске и свеукупне, који ће уважити чињеницу да се највиталнији садржај који води интеграцији југословенског друштва налази у економско-технолошкој сфери и који ће, због тога, у тежиште расправе ставити питање: шта би Југославија требало и морала да буде по закономјерностима економије, по томе што произилази из потребе и обавезе, свих и свакога, да се рационалније искористе природна богатства у Југославији.

Расправа о томе, у овом моменту, била би најдјелотворнија. Она би отворила просторе за дјеловање виталних интеграционих сила и снага у економској и културној сфери, које сада не могу да дођу до изражаја због политичких конфронтација.

Научно је, а не обратно, признати ствари које постоје онаквим какве оне јесу. А ствари су неповољне. Југословенска стварност, наиме, није таква да се може поставити захтев да се решења траже само на основу теоријских модела. Није таква. Када би стварност то допуштала, када би се тражењу решења прилазило са сасвим другачије позиције, онда би и приступ могао бити моделско-појмовни.

Јединствено економско тржиште у Југославији, слободно кретање роба, људи, услуга, итд., она је снага која може, више него било који организациони облик, да обезбиједи опстанак и перспективу Југославије. Зато је исправно и нужно економске захтјеве, економске закономјерности, повезати са трагањем за обликом државног уређења Југославије, у извесном степену, не апсолутно, из економских законитости друштва, и изводити концепцију облика државног уређења Југославије. Ако се то не чини, онда је вјероватно да се без принуде Југославија не може одржати. Принуда, међутим, не само да није демократски облик обезбјеђивања једне заједнице, него и није пут који опстојање заједнице трајно може обезбиједити.

Но, ако се трагању за обликом државног уређења Југославије прилази са моделско-појмовним приступом, сматрам и ја да

федеративни облик организације југословенске државе одговара и националним, и економским, и културним, и историјским и перспективним интересима свих југословенских народа у Југославији и Југославији као цјелини. Али, не ригидно схваћени и не канонизирани облик федерације, већ флексибилни облик федерације који ће обухватити и изразити специфичности југословенског друштва. Како онај дио специфичности који изражава хармонију југословенског друштва, југословенске стварности, тако и онај дио југословенске стварности који је сада у дисхармонији.

Дакле, у питању је једно схватање федерализма другачије од оног уџбеничког и од оног које је до сада доминирало у расправама, схватање федерализма у коме ће бити елемената и конфедеративних и федеративних, са настојањем да преовлађују федеративни елементи.

Федерација подразумијева слободан договор, у принципу, не мање слободан од договора о конфедерацији.

Форма, па чак и у филозофском значењу ријечи, допушта одступање од ње саме у процесу њеног извођења. Форма и облик никад нијесу такви да онемогућавају и спречавају одступања од оног што је стандардно, што би се могло оцијенити да је стандардно за тај облик.

Зато, на крају, изводим закључак: није дјелотворно, већ супротно томе, прилазити расправи о новом уређењу уставних односа у Југославији искључиво са приступом: или-или. Дјелотворан је приступ који полази од разуђене, унутар себе противурјечне, и то са тенденцијом противурјечје, југословенске стварности, са опредјељењем да облик организације Југославије буде такав да обухвата како оно што је хармонија у Југославији, тако и оно што је дисхармонија у њој, са опредјељењем да се стварају услови да све више то дисхармонично постаје хармонично. Али, докле не постане, да се поштује и право на различитост.

Мијат ШУКОВИЋ:

Елементарни садржаји концепције федерације су: слобода и добровољност. Све друго се изводи из тог фундаменталног принципа. Та слобода и добровољност, по бићу, исти су као слобода и добровољност код конфедерације. Нијесу по обиму и начину реализације. По бићу, међутим, јесу.

Друга је ствар је ли то добро и рационално. Али, тако јесте, ако се ствари мјере и гледају теоријски.

Наука обавезује да се то не занемарује.

Наука обавезује да се не занемари и чињеница да у савремености ни унитарне државе радикалније промјене својих ус-

тава не врше без политичког консензуса свих релевантних политичких снага у односној земљи.

Модраг ЈОВИЧИЋ:

Оно што су данас говорили академик Шуковић, а јуче академик Димитров, ја се са тим у основи не слажем када је реч о појмовима федерације и конфедерације. Као што знате, веома дуго у нас, можда 15—20 година, тај покушај разликовања федерације и конфедерације био је табу тема. Ако се сећате, Кардељ је био први који је рекао да су у питању застарели буржоаски појмови и да то разликовање између федерације и конфедерације ничему не служи. После тога су то понављали и многи други. Ми који се бавимо уставноправном науком, а посебно они који се ближе бавимо проблемима федерализма, не можемо тако да резонујемо, јер по моме мишљењу између федерације и конфедерације постоји један огроман јаз. Федерација је једна држава, иако сложена, а не проста, док је конфедерација савез више суверних држава. Те су категорије у науци опште прихваћене и на то не би требало трошити време. Одлучан сам противних концепције о неким прелазним решењима, по којима постоји мешавина федералних и конфедералних елемената. То се једно с другим не може мешати. Федерација има веома различитих, али се све оне морају кретати у оквирима једног теоријског концепта. Како је то добро речено, ради се о зони која се простире између унитарне државе и конфедерације и ту се смештају све постојеће федерације, међу којима постоје заиста велике разлике, али се те границе не смеју прећи. Код нас су, као што знамо, 1974, односно већ 1971, те границе пређене и ми имамо неки модел федерално-конфедералног уређења који, како пракса показује, веома лоше функционише.

Међутим, није сада прилика да отварамо неку већу теоријску расправу на ту тему, мада ми стално, под притиском догађаја, ту тему никада не продубимо до краја и не истерамо то на чистину.

Покушао бих да будем конструктиван. Које би, по мени, биле основне слабости будућег конфедералног уређења, односно оног модела за који се сада конкретно већ залажу у Хрватској и Словенији, а видимо да има залагања и у другим срединама да се у устав унесу још неки конфедерални елементи? Хтео бих да укажем на основне слабости и тешкоће, препреке при преласку на чист конфедерални систем. Организовање конфедерације наишло би на огромне препреке које би требало савладати. Правно посматрано, оно не би могло да се оствари непосредним преображајем формално постојеће федерације у конфедерацију. Републике нису суверене државе (без обзира што су се сада неке,

конкретно Словенија и Хрватска, прогласиле таквима), које би могле да међусобно закључе конфедерални пакт. Прво би морало доћи до распада Југославије на више суверених држава и онда ступања у преговоре о образовању конфедерације. Разуме се, до распада Југославије не може доћи на правно уређен начин. Устав ниједне земље на свету не предвиђа могућност нестанка државноправне заједнице о којој је реч. Распад Југославије био би фактичко питање и могао би, хипотетички, да проистекне из неког заједничког договора. Међутим, на путу таквом договору појављују се велике тешкоће.

Прва и највећа састојала би се у утврђивању територија појединих будућих држава. Очигледно је да су унутрашње границе једно у федерацији, а сасвим друго у конфедерацији. Федерација је једна држава, чије унутрашње границе ако и нису „административне“, како се понекад каже, нису ни границе између суверених држава. Обратно, конфедерација је савез више држава, са прецизно утврђеним елементима државности које је утврдила још класична наука о држави: народом, односно грађанима, територијом и сувереном влашћу. Када је реч о границама федералних јединица у Југославији, ваља учити две чињенице. Прво, да су те границе одређене у „смутно време“ по завршетку рата, на један арбитреран и крајње волунтаристички начин, уз узимање у обзир веома различитих често међусобно неспојивих критеријума — историјских, етничких, административних, природних и сл. Отуда постојеће границе појединим републикама више или мање одговарају, али другима не. И друго, да услед велике етничке измешаности, пре свега два највећа народа, српског и хрватског, републике, донекле с изузетком Словеније, нису национално хомогене. Према томе, када би дошло до образовања конфедерације, велике масе припадника једног народа, пре свега Срба, нашле би се у границама туђих држава, са свом неизвесношћу у погледу свог статуса, па и опстанка. Пресељавање тих маса у матичну републику, како је јуче поминуо колега Становчић, било би скопчано с огромним тешкоћама, па и практично неизводљиво. Имајући у виду постојеће међунационалне односе, националне нетрпељивости и загрижености, готово је незамисливо да би могао да буде постигнут било какав договор о промени граница које данас деле поједине републике. Према томе, инсистирање на конфедерацији могло би да значи призивање најгорег зла — опасности од примене силе.

Друга тешкоћа која стоји на путу договору о конфедерацији састојала би се у потреби „рашчишћавања“ економских и финансијских рачуна. Све до краја шездесетих година Југославија је не само правно него и фактички била више или мање јединствено привредно подручје, са улагањем у инвестиције, задуживањем у иностранству, преливањем дохотка независно од постојећих републичких граница. Тек тада долази до образовања тзв. националних економија, али је и даље развој једних услед

тзв. системских решења ишао често на рачун развоја других. Према томе, у питању је готово неразмрсив чвор економских интереса и њихових финансијских импликација. Међутим, те тешкоће ипак нису тако велике као када су у питању границе. Уважавањем егзактних података било би, ако се има иоле добре воље, могуће применом научних метода усвојити „деобни биланс“, утврдити ко коме и колико дугује и договорити се о начину и роковима исплате дуговања.

Трећа, такође велика тешкоћа била би у рашчишћавању питања територијалног проширења Југославије на основу послепратних уговора с Италијом. Овим уговорима, закљученим између Југославије и Италије, Југославији су припала значајна подручја која су уступљена Хрватској и Словенији. Према томе, ако би Југославије нестало њеним претварањем у конфедерацију, Италија би могла да оспори даље важење ових уговора; она ни уколико не би била дужна да се сагласи с припадањем подручја у питању двема новим државама, Хрватској и Словенији.

Низ проблема у области међународних односа поставио би се и када су у питању права и обавезе Југославије који проистичу из међународних уговора, њеног чланства у међународним организацијама и слично. Поставило би се питање сукцесије свих права и обавеза југословенске државе а сукцесија је увек компликована и скопчана с много практичних проблема.

Крупан разлог против конфедерализације земље била би и чињеница да би дошло до образовања шест нових, малих држава, од којих би неке, са мање од два милиона становника, спадале у најмање европске државе. Већина њих би тешко испуњавала услове за самосталан живот, а удруживање у конфедерацију не би много помогло у решавању тешких економских, политичких, организационих, социјалних и других проблема пред којима би се свака од њих за себе нашла.

Међу најозбиљнијим разлозима који говоре против конфедерализације Југославије био би и готово једнодушан став европских држава и уопште онога што се назива светским јавним мњењем. За Европу која постепено остварује облике интеграције и рали на свом уједињавању, неприхватљиво је, и психолошки и практично, да убудуће уместо са Југославијом има посла са шест њених делова, малих држава, макар оне биле и удружене у конфедерацију. У рационалном свету какав је овај данашњи немају разумевања за било шта ирационално, а образовање југословенске конфедерације било би крајње ирационално. Док се други удружују да би заједно били јачи, Југословени се раздружују да би сваки део сада постојеће земље био слабији!

Међутим, на крају, оно што пресудно и одлучујуће говори против идеје о било каквој југословенској конфедерацији јесте чињеница да за конфедерално удруживање мора да постоји неки разлог, разлог зашто се чланице конфедерације удружују. Ако поједине федералне јединице сматрају да им је даљи живот у

југословенској јединици несношљив из разлога у које се овде нећу упуштати, онда њихова усмереност мора бити на потпуну независност, без икаквог удруживања у конфедерацију с онима с којима не желе да живе заједно. Ако они током заједничког живота са другима од преко седамдесет година у јединственој Југославији (најпре унитарно, а потом федерално уређеној), имају лоша искуства и сматрају да је у њој све чињено на њихову штету, било би природно да теже потпуном раскиду свих веза, не само федералних него и конфедералних. На другој страни, такав њихов став неизбежно мора да утиче на остале који би желели да Југославија буде организована као заједничка држава, јер им показује да — пошто можда и они имају лоша искуства — нема смисла са таквим партнерима правити било какве заједничке планове. Јер може се замислити како би се у таквој конфедерацији понашала рецимо једна Словенија када она данас, кад ипак још формално постоји савезни устав, крши тај устав на сваком кораку. Зар би се могло очекивати да ће она испуњавати своје обавезе по конфедералном пакту? Некаква југословенска конфедерација, која никако не би имала прави разлог свог постојања, била би засигурно мртворођенче, које не би имало у- слова за живот. Зато је боље и не зачињати је.

Мијат ШУКОВИЋ:

Осејам потребу за разјашњењем и прецизирањем.

Уставнонадлежни органи република Хрватске и Словеније, поднијели су предлог да Југославија буде конфедерација.

Као члан Скупштине СФРЈ, изјаснићу се о том предлогу када он буде разматран у Скупштини СФРЈ. Скупштина је мјесто гдје се предлози одбијају или усвајају.

Данас, у својству научника, о садржини тог предлога казујем сљедеће:

а) Тај предлог садржи захтјев да југословенске институције, у новом облику државног уређења Југославије, буду без функција власти, без ауторитета, а да њене чланице буду без обавезе да поштују и извршавају одлуке донесене у југословенским институцијама.

Заједница са таквим односима у њој, без обзира како се звала, не може успјешно функционисати и просперирати.

Зато би усвајање тог предлога водило нефункционалности, неефикасности, па и нестајању Југославије.

Наука је дужна да каже истину.

Друга је ствар хоће ли или не политика прихватити казивање науке.

Сматрам, дакле, научно неутемељеним, научно неаргументованим предлог који су поднијели Сабор Хрватске и Скупштина Словеније.

б) Неколико елемената предлога — од којих су неки исказани као алтернативе — међутим, има научно утемељење, објашњење и оправдање.

У предлогу се, наиме, исказују одређења: за тржишну економију; за јединствену валуту; за јединствени монетарни и царински систем; за слободно кретање новца, капитала, роба, услуга, људи, знања, на читавој територији Југославије.

Наука је доказала исправност ових одређења.

Доказала је и то да је реализација ових одређења значајан чинилац успостављања и трајнијег обезбјеђивања јединства земље. Значајнији од читавог низа организационих рјешења.

Означена одређења су садржина концепције већине савремених држава.

Овај предлог, више него предложени федеративни модел, уважава универзалне и европске стандарде права човјека и људских слобода.

Слажем се са оцјеном Становчића да поднесени конфедеративни модел није изричит на подручју заштите права од југословенског суда. Али није ни искључив против те заштите. Напротив, будући да се залаже за улазак Југославије у Европски савјет и будући је услов за то прихватање да сваки грађанин има право на заштиту својих права од Европског суда, посредно, имплиците, и тај предлог подразумијева право грађана на заштиту њихових права и на југословенском нивоу. Јер, грађани Југославије, будући да је она чланица Европског савјета, не могу тражити заштиту права од Европског суда прије него се испри поступак судске заштите од југословенског суда.

Кад се доведу ове двије чињенице у везу, закључак је: мада није изричито исказано, поднесени конфедеративни концепт имплицитно садржи одређење да се обезбјеђује заштита права свих грађана са читаве територије Југославије и од стране југословенског суда.

в) Ако се обезбиједе: тржишна економија, јединствени новац, монетарни, девизни, царински систем и пуна скала права и слобода човјека — то ће поступно и све више водити јединству Југославије као цјелине, макар се она и означила као конфедерација.

Дакле, сматрам да нема научно утемељење предложени конфедеративни облик. Али сам да се и из конфедеративног концепта извуку они елементи који могу бити на линији обезбјеђивања будућности Југославије, умјесто одбацивања разговора о том предлогу и његовог апсолутног негирања. Научније је тражити оно што је у њему на линији очувања Југославије и тако се према њему односити. Зато сам да се они елементи из тог предлога, који могу доприносити стабилности, демократично-

сти, просперитету и опстанку Југославије, креативно спајају са федеративном концепцијом и на такав, флексибилан начин, приступи стварању концепта будућег уређења Југославије.

Зато сам да се априори и не одбади могућност да је захтев за конфедерацијом један од облика супротстављања тенденцији обнављања федералног ауторитарног централизма, обнављања надгласавања народа приликом усвајања одлука о оним питањима која су од егзистенцијалног значаја за њихову самобитност, а не и супротстављање демократској федерацији, у којој ће се поштовати и обезбјеђивати национална самобитност и пуна равноправност свих и сваког.

Дужност нам је, као научника, да научно, ослобођени емоција и тортуре дневнополитичких антагонистичких становишта, разговарамо и са оваквим, изразито диференцираним приступом, о сваком предлогу који се подноси.

Улога научника и није да прихватају или одбијају предлоге, већ да заједнички и научно промишљају што је у интересу свих и свакога.

Наглашавам, казано је у реферату који сам поднио: *Југославија је циљ, а не овај или онај модел, овај или онај облик њеног државно-правног организовања. Циљ је обезбиједити да Југославија опстане, да она буде демократска, да има систем који ће омогућавати и обезбјеђивати да буде просперитетна. А то се, прије свега, примарно, обезбјеђује успостављањем: здраве тржишне економије, слободног тржишта на читавом југословенском простору, и система универзалних и европских стандарда човјека и људских слобода. Сваки облик државно-правног организовања који то омогућава и обезбјеђује, који је у функцији тога, у функцији је опстанка и просперитета Југославије.*

г) Овим и ничим другим не доводим у питање становиште: да је реално, да је у складу са стварним интересима свих југословенских народа и народности, да Југославија и у будућности буде обликована по демократским федералним принципима.

То становиште има и научно утемељење и научну аргументацију.

У првом дијелу реферата који сам поднио оспорио сам научну заснованост приступа, на старту, разговорима о будућности Југославије, са искључивостима: или федерација или конфедерација.

У том оспоравању нема основа мишљење да се тиме оспорава и историјска прогресивност и вриједносна надмоћ демократских федеративних принципа. Напротив, у реферату се исказује становиште и о историјској прогресивности и вриједносној надмоћи демократски федеративних принципа. Наглашено је, међутим, да наука не даје основ да се окамењава садржина појма „федерација“, и да се са тако окамењене позиције не искључи свако прилагођавање стварним потребама. Друштвени токови чине нужним, силе, да се конкретни државно-правни облик Југо-

славије, као државе, ствара тако што ће се у њена својства, њену концепцију, уградити и нужни елементи из скупа елемената који се теоријско-уџбенички сврставају у елементе конфедерације, као што је, на примјер, консензус, у нужном и разумном обиму. Нужни елементи, а не и други.

Аргументе за то сам исказао у реферату.

Нико на овом дводневном скупу, до сада, није оспорио ни оцјену о означеној нужности, ни изложену аргументацију. Ниједан аргумент који сам изнио, на конкретан начин, није оспорен.

То другачије не схватам већ као чињеницу да учесници овог скупа немају доказа којима би могли негирати оцјену и аргументе које сам у писаном реферату исказао.

Ово тим прије што нико од учесника скупа није изнио, до сада, ниједан аргумент којим би се доказало да Југославија може опстати, да може бити демократска, и без консензуса. Прецизније, без једногласне сагласности скупштина република, у обиму одређеном у реферату који сам поднио.

Много је важније обезбиједити опстанак и демократизацију Југославије, него да ли ће у њеном државно-политичком бићу бити или не елемената који се третирају као конфедерални.

Евгени ДИМИТРОВ:

У нашој данашњој дискусији споменуто је и Кардељево мишљење о научној оправданости поделе конкретних модела федерализма на два основна теоријска облика — на федерацију и конфедерацију и при томе је изречена оцена да је такво гледиште „ужасна правна измишљотина“. У вези с тим хтео бих указати да сам још 1976, у време када је та „измишљотина“ била актуелна и наилазила на одређену подршку, у својој приступној академској беседи, која се односила на развој југословенског федерализма и на његов допринос теорији федерализма, иступио против покушаја оспоравања научне заснованости сврставања историјских и савремених конкретних облика федерализма у одређене категорије, у одређене теоријске појмове, оквири или шеме.* Према томе, у образлагању својих погледа о облику федерализма који треба да буде примењен у актуелној ситуацији у којој се налази југословенска вишенационална заједница, нисам никада полазио, нити и данас полазим од негације научне оправданости сврставања конкретних облика федерализма у ова два основна правно-теоријска појма. Међутим, сматрао

* *Евгени Димитров*, *Развиток на југословенскиот федерализам и неговиот придонес за теоријата на федерализмот Македонска академија на науките и уметностите*, Пристапни предавања, Скопје, 1973, стр. 39—64; посебно, стр. 54—56.

сам, а и данас сматрам, да се теоријски појмови федерације и конфедерације у потпуности не поклапају са конкретним облицима федерализма. Стварност је много богатија и разноврснија него што су теоријски модели ии шеме. У пракси постоје различити појавни, конкретни облици федерализма, при чему су једни ближи унитарном уређењу, други су нешто удаљенији од њега, а трећи су, да упростим анализу, на сасвим супротној страни од унитаризма. То значи да између једног и другог теоријског облика постоји читава лепеза конкретних модела и решења у којима је начело федерализма примењено на различитом ступњу. Оно што и тада нисам прихватио, а што и данас не могу прихватити, јесу инсистирања да се односи у Југославији могу и морају уређивати искључиво према теоријским појмовима и шемама, који су настали синтезом појединих елемената из овог обиља појавних облика, а који као такви конкретно нигде не постоје нити се са конкретним облицима у потпуности поклапају. Не прихватам одбијање конкретних решења само због тога што излазе из оквира теоријског појма (за који и у науци не постоје јединствена гледишта), одбијања само због тога што се не уклапају у образац, који је у ствари теоријска апстракција. У датој ситуацији било би далеко рационалније и сврсисходније, како су то сугерисали и колега Вратуша и Шуковић, да се оставе по страни расправе о предностима и слабостима једног и другог обрасца и да се напусте инсистирања да се нови односи у југословенском федерализму граде искључиво према једном или другом обрасцу. Између осталог, ова два супротстављена појма свој корен имају у правној теорији XIX века и израз су модела који су настајали и постојали у историјски другачијим околностима.

Друго, када се говори о новом уређењу Југославије и када се инсистира да оно и даље може и треба да буде тзв. класична или аутентична федерација, морају се, између осталог, имати у виду и одређене чињенице и нове околности. Пре свега, Југославија није до данас била у потпуности федерација, није била федерација у правом смислу. Она је то била више по спољашњој форми. Федерација је била више фасада иза које је дуже времена постојало и функционисало централистичко уређење са свим обележјима која су произилазила из самог политичког, недовољно демократског система. Када се данас говори о федерализму у Југославији мора се полазити од чињенице да он не може више бити такав какав је постојао у годинама које су иза нас. У њему је све до најновијег времена, до пре две до три године а не само до 1971. или до 1974, било значајних елемената униформности и централизма, а то значи и антифедерализма. Опште је познато, па према томе и нема потребе да се опширније документује, да таквим елементима обилује и сам Устав од 1974. за који се, према неким оценама, тврди да је успоставио конфедерално уређење. Устав од 1974, на пример, на јединствен начин и детаљно уређује политички систем за целу Југославију, почев

од месне заједнице, затим у општини, републици и аутономној покрајини, па све до федерације, као и у свим самоуправним организацијама и заједницама, он утврђује јединствену организацију свих друштвено-политичких заједница, што се не сусреће у било којој тзв. класичној или аутентичној федерацији. Тек су у задњих неколико година и то више као последица непоштовања савезног устава, поједине републике почеле самосталније да уређују своју организацију и односе у републици, односно да фактично користе своје право на саморганизовање које им је само формално било признато. Тако су поједине републике успоставиле једнодомну скупштину и у републици и у општинама или увеле институцију председника републике, иако савезни устав (због тога што предложени амандмани још увек нису коначно усвојени) и даље предвиђа тродомну републичку и општинску скупштину, односно председништво републике као колегијални орган.

Очигледно је да ново уређење југословенске заједнице данас не може више имати искључиво облик тзв. класичне или аутентичне федерације, јер овај облик не задовољава савремене потребе удружених народа и њихових република. То се признаје чак и од неких поборника овог модела федерализма. Тако се, на пример, и у образложењу пројекта новог федеративног устава, који је наводно припремљен у име четири републике (лично сумњам да иза тог пројекта стоје, односно да ће остати четири републике), за који се најављује да ће ових дана бити упућен Скупштини СФРЈ и да ће бити стављен на јавну расправу, а у коме се инсистира на моделу тзв. класичне или аутентичне федерације, наводи да се морају уважити и извесне реалне чињенице и прихватити нека решења која одступају од модела према коме је пројект рађен. Међу овим решењима су и начела паритетног заступништва и консензуса.

Савремена политичка наука и друге друштвене науке, када је реч о укупним односима а не о искључиво правно израженим елементима односа, оперишу појмом федерализам и говоре о различитим ступњевима федерализма, препуштајући правним теоретичарима вођење спорова о појму федерације и конфедерације и о њиховим основним карактеристикама. Савремена схватања федерализма априорно не искључују одређена решења само због тога што се не уклапају у правно-теоријски појам федерације или конфедерације. Приликом расправа о новом уређењу југословенске заједнице такође се не сме руководити искључиво личним убеђењима, нити полазити само од идеја и теоријских појмова. Отуда се у име науке не би могла заступати теза да излаз из постојеће кризе може обезбедити само федерација очишћена свих конфедералних елемената, односно да је конфедерација највеће зло и да је она, како је то рекао колега Јовичић, крајње ирационално решење.

У вези са проблемом будућег облика југословенске заједнице, задатак је науке да у првом реду утврђује чињенично стање и да, полазећи од реалног стања друштвених, политичких и међунационалних односа, предлаже решења за излазак из кризе у којој се већ дуже времена налазе и међунационални односи и постојећи облик државног уређења Југославије. Научни могу бити само они ставови који су засновани на чињеничном стању и на анализама и оценама реалности, а не на апстрактно конструисаним шемама. Решења која не полазе од реалности, и заснована су на апстрактним конструкцијама не могу се сматрати научним и у пракси се не показују трајнијим и стабилним.

Са овог аспекта треба ценити и гледиште према коме би увођење „регионалног“ уређења, „регионалне државе“ могло да буде једна од варијанти за решење кризе југословенског федерализма. Ово је гледиште пре свега неприхватљиво због тога што је у потпуној супротности са реалним односима и чињеницама, јер не поштује вишенационални састав и разбија национални ентитет народа у Југославији. Оно негира решења на бази федерализма и у суштини претставља само модалитет унутрашњег уређења унитарне државе. Данас када је и тзв. класична или аутентична федерација неприхватљива за један број удружених република, предлагати напуштање сваког облика федерализма и успостављање унитарног уређења са некаквом регионалном децентрализацијом, не само да не доприноси решавању постојећих међунационалних и међурепубличких спорова, већ значи њихово још јаче заоштравање и у крајњој линији онемогућавање споразума за њихово решење.

Нисам поборник конфедерације каква је постојала пре двеста и више година и која се сада у одређеним срединама извлачи из архива. Таква конфедерација била је историјски продукт једног времена, једног периода друштвених, економских и политичких односа. Таква је конфедерација у то време одиграла своју улогу и затим је сишла са историјске позорнице. Презентирати је данас такву каква је била у прошлости са захтевом да се она у том облику и данас примени у Југославији, такође је захтев који у потпуности не одговара стању савремених односа. Према томе, у тражењу решења за уређење савремених међунационалних односа у Југославији треба, као што је то заступао и колега Шукловић, и у федерацији и у конфедерацији тражити елементе који данас и у нашим условима могу испунити садржај најповољније варијанте за њихово уређење, као и допунити их специфичним решењима која су условљена потребама и перспективама савремене југословенске заједнице. Такво решење захтева и одступања од сопствених тврђих ставова. Такво решење мора бити резултат договора и сагласности свих субјеката заједнице. Оно треба у сваком случају да представља могући излаз из кризе у данашњим условима и допринос на очување заједништва, за што су несумњиво заинтересовани сви народи у Југославији. То

је данас најбитније, а не расправе да ли у садржају договореног решења има елемената и конфедерализма и у каквом их обиму има.

Треба имати у виду да је конфедерација, таква какву познајемо, каква је постојала у историји за коју се с правом сматра да припада прошлости, ипак у датим историјским околностима и периодима (изузев Сједињених Америчких Држава) релативно дуго постојала. Као облик уређења сложене заједнице конфедерација је у време њеног постојања задовољавала одређене потребе и омогућавала остваривање одређених заједничких интереса. Зашто унапред, априорно одбацити могућности да један вид осавремењеног конфедерализма, који би био прилагођен конкретним потребама и односима, не би могао у условима када се све више говори о распаду југословенске федеративне државе, да буде облик уређења који би сачувао опстанак Југославије као заједнице суверених народа и њихових република — држава. Начелно говорећи, облик уређења заједнице који би садржао елементе федерације и конфедерације и који би у данашњим условима били прихватљиви за све субјекте заједнице, могао би много више допринети очувању Југославије него бескомпромисно инсистирање на примени једног или другог теоријски „чистог“ модела. С друге стране, оно што највише смета у објављеном пројекту конфедералног уговора јесте то што полази од застарелих схватања конфедерације, што предлаже да се данас у целости примени стари концепт некадашње конфедерације и што неоправдано инсистира на нерационалном поступку конституирања нових односа у заједници, постављајући као неопходан претходни услов формални раскид, престанак садашње федеративне државне заједнице, претходно формално осамостаљене република као држава, укључујући и њихово међународно признање и тек после тога њихово евентуално договорно удруживање на новим основама.

Најзад када се разматра историјски однос између федерације и конфедерације треба имати у виду и чињеницу да се данас конфедерација не би могла третирати као искључиво архивска категорија. Данас се јавља нови и шири талас конфедерализма, талас његове ревитализације, што као појава заслужује посебну научну пажњу. Захтеви за конфедерализмом јављају се у Совјетском Савезу, где се и званично изражава одређена спремност за реорганизацијом постојећег савеза на конфедералним основама. Слични захтеви за конфедералним уређењем и за напуштање постојећег федеративног државног уређења веома су изражени и у Чешко-Словачкој Републици, иако тамо постоје само две етничке заједнице. Таласом конфедерализма силно је захваћена и Југославија. А има их и у другим федерацијама са сложенем националном структуром (нпр., Канада). Таквих захтева нема у једнонационалним федерацијама и поред тога што се током времена федерација трансформирала у државно уређење са одређе-

ним ступњем централизације. И поред ширења федерације на нова подручја у свету, за савремену федерацију је карактеристично, како је то својевремено констатирао и наш пок. колега проф. Јован Стефановић са Правног факултета у Загребу, њено истовремено „слабљење по садржају“. Због тога и савремена федерација није у стању да удовољи захтевима и потребама вишенационалних заједница у земљама где је било успостављено федеративно државно уређење. У томе треба, и у првом реду, тражити разлоге што се данас поново обнављају захтеви за конфедералним уређењем, односно за уређењем са елементима конфедерализма. Најзад, и савремени процеси интеграције појединих региона у свету такође доприносе актуализирању проблема конфедерализма. Тако се, на пример, европска интеграција, која се за сада успоставља пре свега као економска интеграција и за коју се популарно говори као о европској федерацији, у ствари конституише као савремена демократска конфедерација. У тој европској заједници свакако неће постојати само један модел, само један ступањ федерализма, већ ће постојати више модела и више ступњева, од најнижег до веома високог облика интегритетности. У њеним ће оквирима постојати различити облици уређења заснованих на начелима федерализма у његовом најширем значењу.

Према томе, уместо супротстављених расправа о појмовима федерације и конфедерације и о њиховим слабостима и предностима, решење кризе југословенског федерализма, треба тражити у трансформацији постојећег федеративног државног уређења замењивањем оних начела и институција, који нису више у складу са данашњим односима у југословенској вишенационалној заједници и са њеним савременим захтевима и потребама. Нова решења морају бити заснована на сагласности свих њених конститутивних субјеката и на поштовању сувереног положаја свих њених народа и њихових република — држава. До таквих решења могуће је доћи само путем демократских расправа о свим модалитетима, при чему треба улагати максималне напоре за избегавање и отклањање свих опасности и препрека које могу довести у питање опстанак Југославије као заједнице равноправних и суверених народа и њихових република.

Светомир ШКАРИЋ:

За мене је неспорно да се већ Југославија налази у фази свог властитог реконструисања. Она се разграђује и тај процес се може доказати бројним емпиријским подацима, који су, претпостављам, свима познати. Тај процес реконструисања, по мојој оцјени, може се одвијати у два генерална правца. Први је пра-

вац њена конфедерализација и већ зато постоји и одређен предлог који представља званични предлог две републике са великом неизвесношћу да ли ће се тај број проширити после вишепартијских избора у другим републикама. И под претпоставком да се не прошири број субјеката поборника конфедерације довољно је што су се већ две републике, преко својих председништва већ определиле за тај могући правац. И под претпоставком да је само једна република иза тог предлога, он је легалан и мора се узети у обзир са истом ширином и толеранцијом као и предлози иза којих стоји већина федералних јединица. Други правац је федерални пројекат који, на жалост, нисам имао прилике да прочитам и зато не знам какав је његов садржај у погледу федеративног уређења Југославије. То је, такође, равноправан предлог иза којег стоји Председништво СФРЈ. Према томе, то су два пројекта потпуно равноправна и о њима би се требала отворити расправа. То је констатација која сама по себи говори да смо већ у фази реконструисања Југославије.

За мене је неспорно да ће се о тим пројектима, који још нису у потпуности дефинисани, морати изјаснити и грађани на нивоу федералне јединице под условима о којима је говорио академик Вратуша у свом реферату. О тим пројектима треба, значи, да се изјасне сви грађани којима би претходно морале бити познате све економске, политичке и друге консеквенце предложених пројеката.

Прво, око самих пројеката. Мислим да ми, као научници, када разматрамо те пројекте морамо настојати да покажемо што већи ступањ научне конзистентности, односно да се залажемо за оне пројекте који могу да издрже одређену теоријску валоризацију. Кад инсистирам на том приступу мислим пре свега на јасноћу тих пројеката, на њихову објективност, као и на њихову ослобођеност од политичког плаката. Расправа око тих питања мора бити смирена и аналитична са указивањем на могуће консеквенце и једне и друге варијанте, а посебно на оне које ће омогућити да Југославија опстане у дужем временском периоду са бољим уређењем од постојећег. При томе мислим да се у овој фази и федерални и конфедерални пројекат могу приближити иако се ради о два квалитета.

Ја бих сада указао на нека питања која могу приближити ова два различита концепта. Прво, то је економска сфера. Ако се пажљиво прочитају темељна полазишта конфедералног уговора лако се може констатовати да се тај докуменат према економској сфери односи федералистички, односно начин третирања економских питања у овом документу су и за федерални концепт. Зато сам, док је академик Димитров говорио о карактеру Европске економске заједнице хтео да укажем да се Европска економска заједница на економском плану понаша као федерација а на политичком као конфедерација.

Друго, убеђен сам да конфедерални уговор не може да заобиђе макроекономске функције савезне државе, као што ни федерални пројекат не може да заобиђе већу самосталност и сувереност републичких држава. Према томе, иако сам за прецизно теоријско разграничење ових различитих концепата, сматрам да се ти концепти могу међусобно приближити и да могу имати доста заједничких решења.

И за један и други пројекат је веома значајно оно што академик Вратуша тражи, а то је да се обезбеди сваком појединцу и народу пуна информација о друштвено-економској, културној и међународној димензији сваке од предложених опција, као и последице које произилазе из једног и другог решења. Тешко је очекивати од политичких структура и од њихових саветника да они понуде једну такву ваљану објективну информацију. Биће обавезно и учешће науке са интердисциплинарним приступом.

Историјски гледајући, када расправљамо о овим питањима ми смо у истој ситуацији у којој су се нашле САД у моменту трансформације конфедерације у федерацију. Ако се пажљиво читају текстови америчких федералиста, видеће се да су ова питања која покреће академик Јовичић, скоро идентична са питањима која покреће Александар Хамилтон у својим текстовима. На пример, питање међународног признања федералних јединица, питање граница, диобног биланса, демографских проблема и друго. Сагласно томе, као научни радници, имамо етичку одговорност да те информације презентујемо јавности како би она могла што ваљаније прихватити своју одговорност за одређену опцију.

У организовању научних расправа о понуђеним опцијама мислим да академије наука и наши универзитети имају посебну одговорност, и они су у погледу расчишћавања тих питања незамењиви чиниоци, иако ће политичке одлуке доносити парламенти и грађани на референдуму. Ја сам вољан да учествујем у том: и већ дуже време сам преокупиран тим судбоносним питањем земље. Спреман сам, такође, да учествујем активно у формулисању теоријског модела федерације који ће бити прихватљив за све наше народе и за већину грађана Југославије.

Бранислав ШОШКИЋ:

Тематика скупа је много шира него што пише у наслову. Одговарало би јој „Нови устав и преображај југословенског друштва“. До сада се највише говорило о проблему федерације, односно конфедерације. О моћи науке је такође било доста речи. Ако би само наука могла до краја да решава ове проблеме, онда би разни економски и политички системи били, бар у развијеним земљама, у реду. Дужност науке у овим доменима јесте, пре

свега, да пружи објективну и свестрану анализу датих проблема и да, следствено томе, укаже на све релевантне ефекте (економске, етничке, националне, политичке итд.), једног или другог рјешења, у овом случају федерације, односно конфедерације. При том, не треба заборавити да у друштвеним наукама постоји више праваца и школа којима је тешко оспоравати научност и објективност. Ефекти нису по правилу истог интензитета и истог смера. Пуно зависи и од тога којим ефектима се и у којој мери даје приоритет, односно претенција.

Тако, на пример, економски ефекти нису исти у случају федерације и у случају конфедерације. Питање је да ли више желимо економску ефикасност или више желимо неке друге неекономске ефекте. Ако бих као економиста полазио од економске рационалности и ефикасности онда би најпогоднији био не само федеративни већ унитарни модел државе. Међутим, као грађанин, морам да полазим и од других веома важних елемената о којима се мора водити рачуна. Стога се морају мерити ефекти и правити одређене комбинације у избору одређења. Лабуристи тако сматрају да треба поклонити пажњу социјалним проблемима, бесплатном образовању, здравственој заштити и слично. А то иде на уштрб економској мотивисаности и ефикасности.

Према томе, обично увек постоји један конфликт циљева, односно ефеката. Ако једна република (овде је била присутна словеначка алтернатива) референдумом израженом вољом свога народа жели асиметрични статус у Федерацији, требало би то прихватити под условом да то не угрожава друге републике и народе. Не би требало инсистирати на потпуно симетричним униформним рјешењима за све републике без разлике. Многи преферирају што већу националну, етничку самосталност у односу на економске ефекте. Тако је било и у историји наших народа. Србима у Војводини је некада економски више одговарало да живе у богатијој Аустроугарској него у Србији, али су они више желели да се национално издвоје и прикључе Србији. Слично је било са Словенцима и Хрватима у Италији који су преферирали прикључење Југославији, односно Хрватској и Словенији. Стога се у тражењу оптималних рјешења морају узети у обзир сви могући ефекти на које наука треба да укаже, али и све преференције, осјећања, расположења, жеље, који нису увек рационални. Треба се чувати поједностављених, униформних, тј. шематских рјешења. Тим прије, ако су политичка руководства убедила своје народе да се свако осјећа угроженим у овој и оваквој Југославији. Дужност би науке била да у том погледу унесе свијетла свестраним и објективним анализама.

На крају, не заборавимо да и у постојећој федеративној Југославији (посебно од Устава 1974), има пуно елемената конфедерализма. Требало би дати што више слобода и суверених права свим нашим народима и републикама и утврдити смањени број надлежности савезне државе како би се обезбиједило једин-

ствено југословенско тржиште, економски систем и макроекономска политика у монетарној, пореској и спољно-економској сфери, уз заједничку одбрану и спољну политику. Није неопходно да се „разјединимо да бисмо се ујединили“.

Славко ЛУКИЋ:

Веома ми је драго да могу као млади научни радник да присуствујем једном оваквом научном скупу. Нарочито ме радује што је овај скуп југословенски, чиме показује и потврђује репутацију ове куће. Ја бих се кратко задржао на три ствари, имајући у виду дискусију и реферате и расположиво вријеме: на уставно-правну ситуацију, питање државног уређења и основних функција устава.

1. Уставно-правна ситуација је у реферату проф. Фире обрађена и ја се са његовим ставовима око тога слажем. Додао бих само да је она (уставно-правна процедурална ситуација) прво, неутемељена, друго, неизвјесна и најзад, необична или боље рећи неуобичајена за уставну ревизију уопште. Неутемељена је јер је за уставну ревизију потребан политички споразум, општа политичка воља или политичка наредба. Ни једног ни другог ни трећег основа за израду устава и за доношење устава у Југославији нема. Политички споразум могао би бити само национални споразум, а таквог споразума нема. Друго, она је неизвјесна из најмање два разлога, прво зато што се сада већ појављују, тј. одређени процедурални субјекти одричу се рада на изради и доношењу устава или се једноставно нуде конфедерални пактови који у суштини дезавуишу и савезне институције и постојање савезне државе. Најзад, неизвјесна је и због тога што врло брзо у социјалистичким земљама пракса иде, испред рјешења и испред науке, а и код нас. Поред тога, јављају се легитимни, будући, субјекти уставне ревизије политичке партије, које ће се нужно јавити са својим уставним пројектима тако да тај посао постаје сложенији и неизвјеснији. Најзад, необичан је по томе што сада тече усходни поступак у мењању устава. Прво се јављају републички, па тек онда савезни устав. Уз то поједини амандмани, као нпр. словеначки, прејудуцирају рјешења савезног устава, задиру у материју која иначе припада савезном уставу и процедурално узурпирају право федерације и окупирају савезни уставни систем. Но, то су нова искуства за теорију.

Наука на овом плану може мало, али може и много. Налази се испред набујале праксе и испред немоћи политичких снага да се договоре и да се на тој основи гради правни основ за заједништво. Поред тога, амбијент у коме се одвијају уставне промјене је и сложен и противурјечан. У томе се слажем са проф.

Глушчевићем, који је то стање фигуративно назвао стање „сужене свијести“, ја бих додао „стање измијењене свијести“. Живимо са кризом, а више се бавимо излазима из кризе. Чини ми се да би се наука морала окренути питању како живјети са кризом, а не како наћи излаз из кризе, јер очигледно није могуће наћи неко брже рјешење. И политика би морала бити усмјерена на то да реализује оно што може да се реализује, али и да чини корак данас за скок сјутра. Потребна је у Југославији памет, не само дугорочна, већ памет за брже учинке и резултате.

2. Што се тиче питања о државном уређењу, ја бих пошао од двије претпоставке. Прво, не треба апсолутизовати демократску вриједност ни једног државног облика, јер једнако демократски могу бити вриједни и унитарна рјешења као и федерација и конфедерација. Друго, тешко се демократске земље ослобађају државних облика. Примјера ради, монархије нису Европи угрозиле демократију и зачудо показале су се као бољи облици за сачување државног јединства од републике као облика владавине. Наравно, не залажем се за монархију. У том случају једна научна процјена морала би да полази од односа политичких снага, али и од одређене визије, која може обезбиједити заједништво, али и утицати на стварање минимума политичке воље да се заједница одржи или иновира. Бомбардовати је аргументима. Питање конфедерације или федерације, по мени, се поставља као основно питање. Ја се не бих могао сложити са проф. Димитровом да међу њима нема разлике. Тачно је да су то институционалне форме једног истог односа. Међутим, је ли конфедерација виши облик федерације? Није ни историјски, ни теоријски. Сматрам да је обрнуто, јер је историјски ход и тренд уједињавања држава увијек су били усмјерени ка федерацији. Конфедерације су биле прелазне форме. Федерација је била и чвршћи облик заједништва и жељени облик заједништва. Трећи разлог, који бих такође истакао, против конфедерације је да под појмом конфедерација подразумијевамо оно што називамо лигом држава, а не савезном државом. Најзад, данас нема ни једне конфедерације у свијету. И Швајцарска се само назива конфедерација, а има устав који се зове Федерални устав, има савезне органе власти и све принципе федералне организације и, за разлику од нас, правила о примату савезног права у односу на право федералне јединице у случају сукоба. Најзад, ми смо једина федерација у свијету која је вишенационална, али која се заснива на концепту националних држава. Швајцарска конфедерација је вишенационална, али не заснива се на концепту националне државе. Поред тога, у њој живе народи који матичне државе имају изван федералног оквира, па је претпоставка да су за њега способније. Ту су услови за неку стабилност међунационалну, политичку и другу у много већем интензитету изражени него у нашим условима, па ипак Швајцарска није конфедерација. Не апсолутизујем у једну форму.

Да закључим: уколико под конфедерацијом подразумевамо савезну државу, а не удружење држава, онда ми могу бити блиска та размишљања, али опет у склопу тога да се гради модерна федерација. Уважавам и то да политичке снаге одређују политичке и државне форме. Али, оне морају полазити не само од реалности, већ и од одређених визија. Још само да саопштим једну опсервацију која је више политичко-психолошка. Сваки народ који је заинтересован за заједницу, заинтересован је за трајније и сигурније заједништво. Сваки је вредносни савез много јачи него интересни савез. Свака успјела заједница гаји култ уније, а не култ привремености или интересног савеза. Није ни унитаризам, нити унионизам, апсолутно недемократска ствар, нити федерализам демократска. Може се и у оквиру унитарне државе развити облици и децентрализације аутономије и локалне самоуправе и гајити равноправности и демократија. Не одређујем се за унитаризам, али у случају да федерација не успије, бољи би био од конфедерације, јер би она значила распад. Поред тога, колико нема споразума за федерацију толико је и конфедерација нереална, због територије, дубинских биланса, међународног признања и сл.

3. Најзад да кажем то да је основна функција устава, када се питање државног уређења ријеши, да се власт учини легитимном и контролисаном. За демократију је битно да је власт легитимна и да је одговорна (контролисана). Социјализам (постојећи системи у пракси) је учинио власт привлачном, а привлачна је између осталог и зато што није била контролисана, нити партијама, нити слободним јавним мњењем, нити посебним органом. Она може бити контролисана ако у друштву функционише принцип који сада фигурира као „правна држава“ иако ја више инклинирам називу „владавина права“, јер је то принцип за стање у друштву у коме се поштује право и људске слободе, а не само принцип правне аутолимитације државе. Сва друга питања, као облици организације остваривања власти и слично, много су мање значајна и за модеран устав и за успјелу демократију.